

ما می‌گوئیم:

۱. درباره این روایت گفتیم که شیخ انصاری چنین استظهار کرده‌اند که مراد از صورت، نقاشی است

چراکه: «فان ذکر الشمس و القمر قرینه علی مجرد النقش.»

و گفتیم برخی در مقابل گفته‌اند که در دوره‌هایی اطاق‌هایی بوده که در آنها مجسمه شمس و قمر را گذاشته و ستایش می‌کردند.

اما به نظر می‌رسد حمل روایت بر چنین فرضی که در زمان ائمه رواج نداشته، حمل روایت بر فرد نادر است.

۲. تعبیر این روایت اگرچه «لابأس بتمائیل...» است و این با خرید و فروش هم سازگار است ولی می‌توان

مدعی شد که روایات یا منصرف به ساختن تمائیل هستند و یا مطلق بوده و شامل آن هم می‌شوند.

۳. حضرت امام این مطلب را قبول ندارند و می‌نویسند:

«فلا ظهور فیها رأساً، لعدم معلومیة وجه السؤال أولاً، لاحتمال أن يكون السؤال عن اللعب بها، كما

فی رواية علی بن جعفر عن أخیه موسی - علیه السلام - أنه سأل أباه عن التماثل، فقال: «لا یصلح أن

یلعب بها» سیما مع ما ترى من حمل السؤال المطلق علی الاستفتاء من اللعب بها، أو عن اقتنائها، أو عن

تزویق البيوت بها، أو عن جعلها فی البيت، أو مقابل المصلی كما فی جملة من الروایات.

و دعوی الانصراف إلى تصویرها ممنوعة. بل یمکن أن یقال: إن السؤال عن التماثل إنما هو بعد الفراغ

عن وجودها، فیکون ظاهراً أو منصرفاً إلى سائر التصرفات فیها.

و عدم ظهورها فی الحرمة ثانياً. و ما یقال: إن البأس هو الشدة و العذاب المناسبان للحرمة كما ترى، فإن

استعمال «لا بأس» فی نفی المرجوحیة و الکراهة شائع.

و عدم الإطلاق فی ذیلها ثالثاً، لأن تماثل الشجر لو اخصت بالمجسمات فإتبات البأس فی الحيوان أیضا

کذلك، و لو شملت بالإطلاق النقوش و الرسوم فلا یمکن فی عقد المستثنی إطلاق، لكون الکلام مسوقاً

لیبان الصدر و عقد المستثنی منه، لا الذیل.

و دعوی اختصاص السؤال بالنقوش بمناسبة عدم تعارف تجسیم الشجر و تالییه، غیر وجهیة، لإمكان أن

یقال: إن المتعارف فی تلك الأزمنة هو عمل الحجارى و تصویر الأشياء بالحجر و الجص بنحو التجسیم، و

أما النقش و الرسم فتعارفهما غير معلوم، و لا أقلّ من عدم إحراز تعارف ترسيم المذكورات دون تجسّمها بنحو يوجب الانصراف، فإنكار الإطلاق ضعيف جدا.^١

٤. بر سخن اوّل حضرت امام اشکال شده است:

«يمكن أن يناقش فيما ذكره أوّلا: بأنّه لا مانع من الأخذ بإطلاق السؤال و الجواب، إذ المفروض تعلّق السؤال بالذوات و هي لا يتعلّق بها حكم شرعي إلّا بلحاظ الأفعال المتعلقة بها، فإذا فرض هنا أفعال مختلفة متعلّقة بها و كان الجميع محلا للابتلاء و الحاجة و مطرحا للبحث فلايّ وجه نحمل السؤال على فعل خاصّ منها؟ و ترك استفصال الإمام عليه السّلام دليل العموم. نعم لو كان واحد منها من أظهر الآثار أو معرضا للابتلاء بحسب الغالب بحيث ينصرف إليه الإطلاق فلا محالة يتعيّن الحمل عليه و لا أقلّ من كونه القدر المتيقّن سؤالا و جوابا.

و الظاهر أنّ التماثيل كانت موردا للابتلاء و الحاجة من حيث أصل العمل و من حيث الإبقاء و الانتفاع بها و المعاملة عليها و الصلاة معها و نحو ذلك فلا وجه لحمل السؤال و الجواب المتعلّقين بها على الإجمال المستلزم لعدم كون جواب الإمام عليه السّلام رافعا لشبهة السائل، بل يؤخذ بإطلاقهما، فتدبر.»^٢

ما می گوئیم: لازمه کلام امام آن نیست که سخن حضرت صادق، رافع شبهه نبوده است، بلکه سائل مرادش را به سبب قرائن حالیه فهمیده و همان را به امام منتقل کرده بود.

٥. سخن سوم حضرت امام محتاج توضیح ذیل است: روایت می گوید «تماثيل اشکال ندارد الاّ روحانی» حال اگر آنچه حلال است، مجسمه درخت است آنچه حرام است هم مجسمه حیوان است ولی اگر آنچه حلال است، مجسمه و نقاشی درخت است نمی توانیم بگوئیم که آنچه حرام است، هم مجسمه حیوان است و هم نقاشی حیوان، چراکه اطلاق را تنها در صدر می توان ثابت کرد.

این سخن اما مورد تایید شاگردان ایشان واقع شده است:

«و أمّا ما ذكره ثالثا: من منع الإطلاق في الذيل فهذا ما كنّا نصرّ عليه أيضا من كون الغالب في الجمل المشتملة على الاستثناء كون غرض المتكلم بيان الحكم في ناحية المستثنى منه، و الاستثناء يقع بنحو الإجمال إلّا أن يوجد هنا قرينة على كونه في مقام البيان بالنسبة إلى كلتا الجملتين. و كذلك يصحّ ما ذكره أخيرا من أنّ المتعارف في تلك الأزمنة كان عمل المجسمات، إذ التقديس و العبادة كانا في قبال

١. المكاسب المحرمة (للإمام الخميني)، ج ١، ص ٢٦٢.

٢. دراسات في المكاسب المحرمة، ج ٢، ص ٥٨٥.

المجسمات لا النقوش، و لم يعهد عبادة النقوش المحضة. و قد مرَّ أنه كان لعبدة الشمس و السيارات في عصر إبراهيم الخليل عليه السلام بيوت عبادة فيها هياكل للسيارات السبع كانوا يعظمونها و يعبدونها بتوهم أنها مظاهر للسيارات و السيارات مظاهر للعقول المجردة المدبرة لها.^۱

۴. «الْحَسَنُ بْنُ الْفَضْلِ الطَّبْرَسِيُّ فِي مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَبِّمَا قُمْتُ أُصَلِّي وَ بَيْنَ يَدَيَّ وَسَادَةٌ- فِيهَا تَمَائِيلُ طَائِرٍ فَجَعَلْتُ عَلَيْهِ ثُوبًا- وَ قَالَ قَدْ أَهْدَيْتُ إِلَيَّ طِنْفِسَةً مِنَ الشَّامِ- فِيهَا تَمَائِيلُ طَائِرٍ فَأَمَرْتُ بِهِ فَعَبَّرَ رَأْسَهُ- فَجَعَلَ كَهَيْئَةِ الشَّجَرِ وَ قَالَ- إِنَّ الشَّيْطَانَ أَشَدُّ مَا يَهُمُّ بِالْإِنْسَانِ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ.»^۲

ما می گوئیم: (طنفسه = زیرانداز) توجه شود که روایت درباره زیرانداز است که روایات متعدد بر «جواز وجود نقش و نگار در آن» داریم. اما آنچه در این جا مورد استدلال است تغییر شکل دادن به درخت است که نوعی «ایجاد صورت» است. و همین معلوم می‌کند که این کار جایز بوده است.

اللهم الآن يقال: حضرت قصد نداشته‌اند که این شکل، شبیه درخت شود بلکه صرفاً تغییر را می‌خواستند ولی این که شبیه درخت شده است، مراد و مقصود نبوده است.

۵. روایت تحف العقول.

در این روایت در ضمن کارهای حلال گفته شده بود: «و صنعة صنوف التصاوير ما لم يكن مثال

الروحاني»^۳

ما می گوئیم: اگر چه سند روایات ۴ و ۵ قابل خدشه است ولی روایات ابتدایی از حیث سند بی اشکال است و لذا تخصیص روایات طائفه اول (برفرض تمامیت) به این طایفه خالی از اشکال می‌باشد.

مؤید:

مرحوم شیخ انصاری پس از اینکه حکم را حرمت تصویرگری از رجال و نساء و طیور و سباع بر می‌شمارد، مؤیدی را مطرح می‌کند:

«و يؤيده أن الظاهر أن الحكمة في التحريم هي حرمة التشبه بالخالق في إبداع الحيوانات و أعضائها على الأشكال المطبوعة، التي يعجز البشر عن نقشها على ما هي عليه، فضلاً عن اختراعها؛ و لذا منع بعض الأساطين عن تمكين غير المكلف من ذلك و من المعلوم أن المادة لا دخل لها في هذه الاختراعات

۱. دراسات في المكاسب المحرمة، ج ۲، ص ۵۸۶.

۲. وسائل الشيعة، ج ۵، ص ۳۰۹.

۳. تحف العقول، ص ۳۳۵.

العجیبة، فالتشبه إنما يحصل بالنقش و التشكيل، لا غیر. و من هنا يمكن استظهار اختصاص الحكم بذوات الأرواح، فإن صور غيرها كثيراً ما تحصل بفعل الإنسان للدواعي الأخر غير قصد التصوير، و لا يحصل به تشبه بحضرة المبدع تعالى عن التشبيه بل كل ما يصنعه الإنسان من التصرف في الأجسام فيقع على شكل واحد من مخلوقات الله تعالى.»^۱

ما می گوئیم:

آنچه می تواند حکمت باشد، مقابله با خدای سبحان است که در روایت راوندی به «مضاده» تعبیر شد. و این اعم است از حیوان و غیر حیوان. چراکه خداوند «مصور جميع اشياء» است. و لذا این کلام را اگر بخواهیم به عنوان حکمت جعل بپذیریم باید بگوئیم آنچه حرام است ساختن چیزی است که می خواهیم آن را شریک خدا در عبادت قرار دهیم. و الا ساختن اشياء عجیب و غریب و بدیع، از لوازم تمدن بشری است و قطعاً حرام نیست. حضرت امام همین نکته را اشاره می کنند.^۲

جمع بندی:

با توجه به روایات می توان گفت آنچه مورد نهی قرار گرفته است «تصویرگری (اعم از مجسمه و نقاشی) از ذی الروح» است. اما در اینجا دو احتمال وجود دارد که می تواند حکم را به نوعی تغییر دهد. احتمال اول) روایت - با توجه به روایت راوندی - مربوط به جایی است که فرد در مقام تضاد و تقابل با خدا می باشد یعنی چیزی برای عبادت تصویر می کند (یا: چیزی را که عبادت خواهد شد - ولو اینکه تصویر ساز خود چنین قصدی نداشته باشد -)

مؤید این احتمال روایت راوندی است. حضرت امام این احتمال را ترجیح داده اند:

«و يؤيده أن المظنون بل الظاهر من بعض الروايات أن سرّ التحريم إنما هو اختصاص المصوِّرة بالله

تعالى، و هو الذي يصوِّر ما في الأرحام، و هو الله الخالق البارئ المصوِّر.»^۳

احتمال دوم) حکم اختصاص به آن روزگار داشته که نزدیک به عصر بت پرستی بوده است.

۱. کتاب المکاسب (للشیخ الأنصاری، ط - الحدیث)، ج ۱، ص: ۱۸۶.

۲. المکاسب المحرمة، ج ۱، ص ۲۶۱.

۳. المکاسب المحرمة (للإمام الخميني)، ج ۱، ص ۲۶۱.

موبد این احتمال روایاتی است که می تواند این مطلب را نیز ثابت کند:

(۱) «وَفِي كِتَابِ إِكْمَالِ الدِّينِ بِالسَّنَدِ السَّابِقِ فِي ابْتِدَاءِ التَّوَافِلِ عِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ الْأَسَدِيِّ فِيمَا وَرَدَ عَلَيْهِ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ الْعُمَرِيِّ عَنْ صَاحِبِ الزَّمَانِ ع فِي جَوَابِ مَسَائِلِهِ وَأَمَّا مَا سَأَلَتْ عَنْهُ مِنْ أَمْرِ الْمُصَلِّي - وَالنَّارِ وَالصُّورَةِ وَالسَّرَاحِ بَيْنَ يَدَيْهِ - وَأَنَّ النَّاسَ قَدِ اخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ قَبْلَكَ - فَإِنَّهُ جَائِزٌ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَوْلَادِ عَبْدِ الْأَوْثَانِ وَالنَّبِرَانِ.»^۱

(۲) مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرِيضِ كَيْفَ يَسْجُدُ فَقَالَ - عَلَى حُمْرَةٍ أَوْ عَلَى مِرْوَحَةٍ أَوْ عَلَى سِوَاكِ - يَرْفَعُهُ إِلَيْهِ هُوَ أَفْضَلُ مِنَ الْإِيمَاءِ - إِنَّمَا كَرِهَ مَنْ كَرِهَ السُّجُودَ عَلَى الْمِرْوَحَةِ - مِنْ أَجْلِ الْأَوْثَانِ الَّتِي كَانَتْ تُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ - وَإِنَّا لَمْ نَعْبُدْ غَيْرَ اللَّهِ قَطُّ - فَاسْجُدُوا عَلَى الْمِرْوَحَةِ وَعَلَى السِّوَاكِ وَعَلَى عُودٍ.

وَرَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ إِذَا أَنَّهُ قَالَ - سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَرِيضِ فَقَالَ - يَسْجُدُ عَلَى الْأَرْضِ أَوْ عَلَى الْمِرْوَحَةِ وَذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ مِثْلَهُ.»^۲
خمره: سجاده ای که از برگ خرما ساخته شده باشد.

(۳) «مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةَ قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَاعَ يَقُولُ قَالَ قَائِلٌ لِأَبِي جَعْفَرٍ يَجْلِسُ الرَّجُلُ - عَلَى بَسَاطٍ فِيهِ تَمَائِيلُ - فَقَالَ الْأَعَاجِمُ تُعْظَمُ وَإِنَّا لَنَمْتَهِنُ.»^۳

هم چنین روایاتی را خواهیم آورد که تصریح دارند اگر نقش و نگار روی فرش باشد که زیرانداز است و پا روی آن گذاشته می شود اشکال ندارد. مثل روایت ذیل:

(۴) «مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي حُمْزَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّا نَبْسُطُ عِنْدَنَا الْوَسَائِدَ - فِيهَا التَّمَائِيلُ وَ نَمْتَرُهَا فَقَالَ - لَا بَأْسَ بِمَا يُبْسَطُ مِنْهَا وَ يُفْتَرَشُ وَ يُوْطَأُ - إِنَّمَا يُكْرَهُ مِنْهَا مَا نُصِبَ عَلَى الْحَائِطِ وَ السَّرِيرِ.»^۴

حضرت امام در ذیل روایات «کسر صور» عبارتی دارند که با این احتمال سازگار است:

۱. وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۱۶۸.
۲. وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۳۶۴.
۳. وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۳۰۸.
۴. وسائل الشیعة، ج ۱۷، ص ۲۹۶.

«و الظاهر أن الصور... من بقايا آثار الكفر و الجاهلية... و لعلّ أمره صَلَّى الله عليه و آله بهدم القبور لأجل تعظيم الناس إيّاها بنحو العبادة للأصنام و كانوا يسجدون عليها، كما يشعر به بعض الروايات الناهية عن اتخاذ قبر النبي صَلَّى الله عليه و آله قبلة و مسجدا: فعن الصدوق «ره» قال: قال النبي صَلَّى الله عليه و آله: «لا تتخذوا قبور قبلى قبلة و لا مسجدا فإنّ الله - عزّ و جلّ - لعن اليهود حيث اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد.» و يشهد له بعد بعث رسول الله صَلَّى الله عليه و آله أمير المؤمنين عليه السلام لهدم القبور و كسر الصور لكرهة بقائهما.»^۱

با توجه به آنچه آوردیم به نظر می‌رسد، می‌توان دو احتمال را جمع کرد و مطمئن شد به اینکه: «اگر جایی زمینه بت پرستی هست و لذا ساختن تصویر اگر هم به قصد ساختن وسیله‌ای برای عبارت نباشد، ممکن است به چنین نتیجه‌ای بیانجامد تصویرگری حرام است و این می‌تواند در غیر ذی روح هم جاری باشد و الاً دلیلی دال بر حرمت نداریم. اگر چه احتیاط در ترک مجسمه سازی از ذوات ارواح است - به سبب اجماع -»

۱. مکاسب محرمة، ج ۱، ص ۲۵۹.